

XVII в. в економічній історії Європи являється границею між двома економічними системами організації виробництва – феодальною і ринковою, між двома всемирно-історическими епохами – Середньовіччям і Новим часом. XVII в. поклали початок утвердженню індустріальної цивілізації.

Ключевые слова: феодальна експлуатація, товарне виробництво, ринкові відносини.

Strishenets Olena, Strishenets Mykola. On Location XVII Century in Economic History of Europe. In the article the place XVII century economic history of Europe. Analyzes the work of scientists who have studied the issue, showing the extent of its coverage.

The approach to solving the neglected issues. It provides an opportunity to study the economic history of Europe with its own characteristics, specific phenomena and processes. It is established that in the XVII century in the lands east of the Elbe river behind the economic development of Western countries. The main reason – the great feudal strengthening industrial – agricultural estates, which were based on non-economic coercion and brutal feudal exploitation. The new economic system of production called «second edition of serfdom». Eastern Europe is food and raw materials appendage to the developed Western European countries.

XVII century economic history of Europe is the boundary between two economic systems of production – feudal and market, between the two world – historical landmarks – the Middle Ages and new time. XVII century initiated the establishment industrialnoyi civilization.

Key words: feudal exploitation, commodity production, market forms.

УДК 330.341.1

Лариса Лебедева – доцент Київського національного торговельно-економічного університету

Еволюція теорій постіндустріального суспільства

У статті досліджено основні теорії майбутнього розвитку: постіндустріального та інформаційного суспільства, суспільства постмодерну, теорії суспільства ризику, теорії мережевого суспільства й теорії суспільства знання. Систематизовано основні ознаки майбутнього суспільства, виходячи з аналізу цих теорій. Проведено оцінку успіху розбудови економіки знань за країнами світу та в Україні.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, економіка знань, інформаційне суспільство.

Постановка наукової проблеми та її значення. В еру глобалізації, інформатизації – поєднання світових економік – усе більш актуальним стає питання майбутнього розвитку. Постіндустріальне суспільство набуває реальних форм у промислово розвинених країнах, та в Україні, особливо на шляху до європейської інтеграції потрібне вивчення таких форм суспільного розвитку. У цій статті розкрито проблему аналізу й систематизації теорій майбутнього розвитку, визначено основні ознаки в суспільстві та економіці, що формується.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Багато вітчизняних і зарубіжних учених у своїх працях досліджують суспільство, що приходить. Серед них – З. Бауман [9], У. Бекк [10], Д. Белл [11], А. Гідденс [13], М. Кастельс [12], К. Келлі [14], Ж.-Ф. Ліотард [15], Й. Масуда [16], А. Тоффлер [18], а також О. Бузгалін [1], А. Гальчинський [2], В. Геєць [3], Ю. Зайцев [4], В. Іноземцев [5], А. Колганов [1], Р. Нуреев [6], А. Чухно [8]. Усе ж багато питань залишаються невирішеними, потребують подальшої систематизації ознаки суспільства майбутнього та їх теоретичне узагальнення.

Мета й завдання статті – систематизація знань щодо теоретичного обґрунтування та опису майбутнього суспільства, його основних рис і характеристик, зв'язку теоретичних концепцій із сучасним економічним розвитком.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогодні теоріями, що описують зміни в соціально-економічних відносинах суспільства майбутнього, є теорії постіндустріального та інформаційного суспільства. Також, виокремлюють теорії суспільства постмодерну, суспільства ризику, мережевого суспільства й суспільства знання, які виділяють знання та інформацію як основні фактори зростання.

Теорію постіндустріального суспільства Д. Белл виклав у своїй праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування» [11], опублікованій у 1973 р. Д. Белл

поділяє розвиток західних суспільств на три стадії, дві з яких уже пройдені (доіндустріальна та індустріальна), постіндустріальна ж перебуває на стадії становлення. Якщо економічним базисом першої було аграрне виробництво, другої – важка індустрія, то в основі третьої лежить розвиток високих технологій, насамперед інформаційно-комунікаційних. Наука в постіндустріальному суспільстві стає безпосереднім фактором виробництва, а наукова праця – домінуючою сферою зайнятості. Це має фундаментальні наслідки для суспільного ладу. У процесі раціоналізації праці наука трансформує капіталістичні відносини, так само як ринок трансформував феодальні. Отже, економіка розвивається з аграрної стадії в індустріальну, а далі – в інформаційно-сервісну. Значимість факторів виробництва впливає на розподіл влади в суспільстві – домінування власників капіталу змінюється домінуванням власників наукового знання – спеціалістів.

На нашу думку, важливо вирізнити поняття «постіндустріальна економіка» та «постіндустріальне суспільство». Постіндустріальна економіка охоплює відносини між людьми з приводу виробництва, розповсюдження й споживання товарів і послуг, виготовлення яких ґрунтується на широкому використанні результатів НТП та інновацій. У той час як «постіндустріальне суспільство» – це спільнота людей, які позитивно ставляться до інноваційного виробництва, творчо підходять до праці та ін. Загалом, поняття «постіндустріальне суспільство» ширше, ніж «постіндустріальна економіка», його становлення й розвиток ґрунтуються на базі розвиненої ринкової економіки. У такому розумінні ми виокремлюємо два рівні ознак постіндустріального суспільства – загальносуспільний та індивідуальний.

Загальносуспільний рівень ознак висвітлює об'єктивний ступінь розвитку її економічних і політичних інститутів; індивідуальний же стосується розвитку окремої особистості, що є характеристикою суб'єктивною. Отже, до загальносуспільного рівня ми відносимо значні бюджетні витрати на освіту та науку, на соціальне забезпечення населення; збільшення вільного часу робітників унаслідок зростання продуктивності праці; гуманізацію праці; домінування ІКТ у процесі виробництва; утвердження особистої власності (невіддільної власності творця) над індивідуальною й ін. Індивідуальний же рівень охоплює суб'єктивні характеристики індивіда, а саме: зниження ролі матеріального фактора як головного мотиву діяльності; домінування потреб у самореалізації й творчого розвитку над базовими потребами; творчість як універсальний інструмент діяльності; підвищення загального рівня освіти.

У якості розвитку теорії постіндустріального суспільства виникла теорія суспільства інформаційного, що більше концентрувала свою увагу на ролі інформаційно-комунікаційних технологій у суспільстві майбутнього. Найбільш ґрунтовний аналіз інформаційного суспільства вперше зроблено Е. Тоффлером у праці «Третя хвиля» 1980 р. [18]. У ній автор розподіляє еволюцію суспільного розвитку на три хвилі, подібно до трьох суспільств Д. Белла. Основою «третьої хвилі» за Тоффлером є перехід до відновлювальних джерел енергії та розвиток високих технологій, що ґрунтуються на значних досягненнях науки. Збільшення вільного часу призводить до того, що люди починають творчо розвиватися й усе більше виготовляти продукції самостійно, що певною мірою нівелює потребу ринку. На думку автора, це прибирає конфлікт «найманий робітник – власник капіталу». У суспільстві майбутнього втрачає силу основна політична опора індустріалізму – національне господарство, оскільки діяльність транснаціональних корпорацій і міжурядових організацій створює нову світову систему, що за Тоффлером, складатиметься з мережі організацій зі спільними інтересами.

Майже одночасно з Е. Тоффлером публікує свою працю Й. Масуда «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» 1981 р. [16] Головними причинами змін, що викликали прихід інформаційного суспільства є, за Й. Масудою, трансформації в інформаційно-когнітивній сфері, які стали можливими завдяки появі комп'ютерів. Цьому процесу слугували повна об'єктивізація інформації (створення нової інформації комп'ютером), виробництво складного когнітивного знання, що дає змогу робити ціленаправлений вибір у відповідь на зміну ситуації та формування складних інформаційних мереж.

Теорії суспільства постмодерну. На відміну від теорій постіндустріального й інформаційного суспільств, теорія постмодерну не представлена чітким напрямом дослідження, а окремими напрямками, які концентрують свою увагу на аналізі окремих, переважно культурних, аспектів суспільства майбутнього. Дослідник суспільства постмодерну Ж.-Ф. Ліотар у праці «Стан постмодерну» [15] (1979 р.) акцентує увагу на аналізі змін у природі наукового знання в суспільстві майбутнього, стверджуючи, що знання як основний виробничий фактор наділяють непомірною владою її власника. У цьому випадку знання, а не капітальні цінності стають основними факторами змагання за владу в суспільстві.

У своїй книзі «Ознаки постмодерну» [9] 1992 р. З. Бауман більш системно досліджує етапи формування суспільства постмодерну. Учений називає такі відмінності між модерном і постмодерном: в

основі модерну лежить прагнення до порядку, класифікації, розмежування, упорядкованості та прозорості, що проявляється в домінуванні формального розуму з його законами, чіткими формулами й типологіями. Для суспільства ж постмодерну характерне протилежне: плюралізм, непередбачуваність і випадковість, ця епоха може бути охарактеризована як дезінтегративна, критична та опозиційна. Постмодерн протистоїть такому ідеалу модерну, як одноманітна загальнолюдська культура, що передбачає загальні для всіх людей інтереси й цінності. На противагу цьому постмодерн ґрунтується на культурному плюралізмі та існуванні між людьми однієї культурної спільноти неподоланої різниці в перспективах. На думку Баумана, про кінець епохи модерну свідчить крах нацизму та комунізму як квінтесенції упорядкованості й планування цієї епохи.

Теорії суспільства ризику. Ці теорії намагаються пояснити зміни, що відбуваються в суспільстві, крізь призму ризиків, із якими воно стикається. Розуміння того, що сучасному суспільству загрожують не лише природні катаклізми, а й ризики від неможливості встановлення соціального порядку, призвело до розчарування в науковому знанні. Став очевидним факт, що чим більше людство знає про навколишній світ, тим більш неконтрольованим і непередбачуваним він здається. Другим фактором завищеного сприйняття ризиків став науково-технічний прогрес, від якого людство очікувало лише благ, а отримало загрозу ядерного конфлікту. Третім фактором занепокоєності людства став розвиток засобів масової комунікації. Адже миттєве поширення неперевіреної інформації через ЗМІ створює панічні настрої серед населення. Отож, найбільш відомими теоріями, що описували, чи справді сучасне суспільство є суспільством ризику, є теорії У. Бека «Суспільство ризику. На шляху до другого модерну» [10] (1992) та Е. Гідденса «Наслідки модерну» [13] (1990 р.).

Теорія мережевого суспільства. Глобальна мережева економіка визначається як середовище, у якому будь-яка компанія чи індивід, що перебуває в будь-якій точці економічної системи, можуть легко та з мінімальними затратами контактувати з будь-якою іншою компанією чи індивідом у процесі роботи або іншого спілкування. Риси нової економіки одним із найперших описав у 1995 р. К. Келлі у своїй праці «Нові правила для нової економіки»: 1) глобальність перетворень; 2) оперування невідчутними благами: ідеями, інформацією й відносинами; 3) тісний взаємозв'язок елементів нової економіки [14, с. 2].

Теорія мережевого суспільства висвітлена М. Кастельсом у книзі «Виникнення мережевого суспільства» [12] (1996 р.). Її головна теза – те, що сучасне суспільство все більше формується за мережевим принципом. На думку Кастельса, мережевий принцип організації суспільства є адекватним інструментом адаптації капіталістичного суспільства до умов прискорення темпів інновацій, глобалізації, децентралізації виробництва та його управління.

Теорія суспільства знання. Теорія суспільства знання найбільш детально обґрунтована Н. Штером у книзі «Суспільство знання» [17] (1994 р.). На думку вченого, виникнення суспільства знання – це не революційний, а еволюційний процес, за якого поступово змінюються соціально-економічні й культурні характеристики суспільства. Головною зміною в економічній сфері в суспільстві знання стає домінування нематеріальної сфери над матеріальною, адже вартість сучасних компаній більшою мірою визначається її нематеріальними активами та знаннями її співробітників.

Світовий банк у своїй програмі «Знання заради розвитку» розробив спеціальну методологію (КАМ) [7] виміру ступеня наближеності до економіки знань за країнами світу. Ця методологія ґрунтується на чотирьох елементах, а саме:

1. *Режим економічного стимулювання (EIR)* (тарифні та нетарифні бар'єри, якість регуляторної політики, дієвість законодавства та ін.);
2. *Освіта й уміння* (рівень освіченості серед дорослого населення, кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, кількість студентів у ВНЗ та ін.);
3. *Інформаційно-комунікаційна інфраструктура* (кількість телефонів на тис. осіб, чисельність комп'ютерів на тис. осіб, кількість користувачів Інтернету на тис. осіб);
4. *Інноваційна система* (плата за використання нематеріальних активів (роялті) у дол. на одну особу, статті технічних видань на млн осіб, патенти, видані на млн осіб).

Використовуючи ці індикатори, здійснюється як оцінка країни на шляху переходу до економіки знань, так і порівняння між різними державами світу. Порівняння проводиться за групами зі 146 країн, що включає більшість держав Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) і понад 90 країн, що розвиваються. Оцінювання здійснюється на базі нормалізованих даних за шкалою від 0 до 10. На базі показників КАМ розраховується Індекс економіки знань (KEI) (табл. 1).

За даними останнього звіту, Швеція займає перше місце у світі з найбільш розвинутою економікою знань, маючи рейтинг 9,43. Швеція особливо сильна у сфері інновацій та ІКТ, займаючи друге місце за

обома цими показниками. У Швеції високі темпи зростання всіх інноваційних складників: ліцензійних платежів і надходжень, науки й техніки, наукових статей і патентів. Загалом, країни північної Європи займають найвищі місця серед усіх країн. Фінляндія займає 2-ге місце, Данія та Норвегія – на 3-му й 5-му місцях. Усі чотири показники KEI в цих державах добре розвинені та збалансовані. Найсильнішою їх стороною є Індекс режиму економічного стимулювання, де всі вони займають перші 10 місць, а найслабшою – Індекс освіти, де вони займають перші 15 місць.

Таблиця 1

Індекс економіки знань (KEI) – перша десятка країн [7]

Країна	KEI ранг	KEI	Індекс режиму економічного стимулювання	Інноваційний індекс	Індекс освіти	Індекс ІКТ
Швеція	1	9,43	9,58	9,74	8,92	9,49
Фінляндія	2	9,33	9,65	9,66	8,77	9,22
Данія	3	9,16	9,63	9,49	8,63	8,88
Нідерланди	4	9,11	8,79	9,46	8,75	9,45
Норвегія	5	9,11	9,47	9,01	9,43	8,53
Нова Зеландія	6	8,97	9,09	8,66	9,81	8,3
Канада	7	8,92	9,52	9,32	8,61	8,23
Німеччина	8	8,9	9,1	9,11	8,2	9,17
Австралія	9	8,88	8,56	8,92	9,71	8,32
Швейцарія	10	8,87	9,54	9,86	6,9	9,2

Україна зі значенням KEI у 5,73 бала займає 56-те місце, залишаючись першою серед країн із середнім рівнем доходу. Сильна сторона нашої держави полягає в Індексі освіти, за яким вона займає 21 місце, завдяки високому рейтингу охоплення учнів вищою освітою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як би не різнилися теорії, що описують майбутнє суспільство, усі вони лише доповнюють одна одну. Незважаючи на те, чи характеризується формування нового ладу, чи просто зміни в старому, безперечно, підкреслюється важливість самого знання та процесу його використання. Отже, усі зміни в новому суспільстві можна розподілити на три підгрупи: культурна, економічна та соціально-політична. У культурній сфері вони охоплюють зниження впливу традицій на життя людей, розширення можливостей, шляхів для розвитку людини; в економічній сфері – формування глобальної мережі організації капіталу; зростаюче використання науково-технічних розробок у бізнес-середовищі; перетворення науки в безпосередню продуктивну силу, зростання нематеріального сектору виробництва; зростання зайнятості «білих комірців» і, відповідно, зниження «блакитних»; демасифікація виробництва, створення «індивідуальних» товарів; децентралізація управління виробництвом та перехід до мережевого способу організації праці; у соціально-політичній – зниження ролі національних держав в управлінні суспільством у зв'язку з ускладненням управлінських завдань, розширенням політичної участі громадян та зростанням ролі транснаціональних корпорацій; криза єдиної нуклеарної сім'ї й поява різних її видів та ін.

Поняття «постіндустріальне суспільство» й «постіндустріальна економіка» різні за своєю суттю. Постіндустріальне суспільство побудоване на розвиненій ринковій економіці, це спільнота людей, котрі позитивно ставляться до інновацій, праця яких є творчою. Ознаки постіндустріального суспільства включають загальносуспільний рівень, що свідчить про зрілість економічних і політичних інститутів такого суспільства, та індивідуальний рівень, що характеризує самого індивіда, його вміння, знання й здібності.

Джерела та література

1. Бугалин А. В. Пределы капитализма: методология и онтология / А. В. Бугалин, А. И. Колганов. – М. : Культурная революция, 2009. – 680 с.
2. Гальчинський А. С. Політична нооекономіка / А. Гальчинський // Економічна теорія. –2015. – № 3. – С. 43–55.

3. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України / В. М. Геєць // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.
4. Зайцев Ю. К. Сучасна парадигма методології досліджень постіндустріального суспільства / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук // Вчені записки. – 2009. – № 11. – С. 3–13.
5. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : учеб. пособие для студ. экон. направлений и спец. / В. Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000. – 302 с.
6. Нуреев Р. М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р. М. Нуреев // Journal of Institutional Studies. – 2012. – Т. 4, № 2. – С. 4–10.
7. Програма КАМ // Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org;
8. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 632 с.
9. Bauman Z. Intimations of Postmodernity / Z. Bauman. – London ; New York : Routhledge, 1992. – 232 p.
10. Beck U. World Risk Society / U. Beck. – Cambridge : Polity, 1999.
11. Bell D. The coming of postindustrial society: A venture of social forecasting / D. Bell. – N.Y. : Basic Books, 1973. – 507 p.
12. Castells M. The Rise of the Network Society / M. Castells. – Bleckwell Publishing, 2000. – 656 p.
13. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Cambridge : Polity, 1990. – 188 p.
14. Kelly K. New Rules for the New Economy. Ten Radical Strategies for a Connected World / K. Kelly. – N.Y. : Penguin Books, 1998. – 180 p.
15. Lyotard, Jean-François (1979). La Condition Postmoderne: Rapport sur le Savoir. Les Editions de Minuit / Jean-François Lyotard. – 128 p.
16. Masuda Y. The information society as post-industrial society / Y. Masuda. – Washington, D.C. : World Future Society, 1981. – 171 p.
17. Stehr N. Knowledge Societies / N. Stehr. – London : Sage, 1994.
18. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – New York : Bantam, 1980. – 537 p.

Лебедева Лариса. Эволюция теорий постиндустриального общества. В статье исследованы основные теории будущего развития: постиндустриального и информационного общества, общества постмодерна, теории общества риска, теории сетевого общества и теории общества знания. Систематизированы основные признаки будущего общества, исходя из анализа данных теорий. Проведена оценка успеха развития экономики знаний по странам мира и в Украине на основе индекса экономики знаний. Проведено сравнение терминов «постиндустриальное общество» и «постиндустриальная экономика». Приведены основные признаки постиндустриального общества, которые отличают его от постиндустриальной экономики. Данные признаки сгруппированы на двух уровнях – общественном и индивидуальном. Общественный уровень признаков характеризует объективную степень развития экономических и политических институтов общества; индивидуальный же касается развития отдельной личности и является характеристикой субъективной.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, экономика знаний, информационное общество.

Lebedeva Larisa. The Evolution of Post-industrial Society Theories. Basic theories of the future development have been analyzed in the article, which include post-industrial and information society, postmodern society, risk society theory, theory of the network society and theory of the knowledge society. Based on the analysis of these theories the main features of future society have been systematized. Evaluation of success in the development of knowledge economy based on the knowledge index by countries and in Ukraine has been made. A comparison of the terms «post-industrial society» and «post-industrial economy» has been completed. The main features of post-industrial society, which distinguish it from the post-industrial economy, have been revealed. These features have been grouped on two levels: individual and public one. Public level features characterize the objective degree of development of economic and political institutions in society; individual level, as a subjective characteristic, describes the development of a person.

Key words: post-industrial society, knowledge economy, information society.